

70% технологічно орієнтованих досліджень і розробок проводяться ними в зарубіжних країнах у тих галузях, де вони є сильними і у власних країнах. Зазвичай, це ДіР щодо адаптації вже створеної продукції до місцевих умов [23]. Крім цього, важливими причинами для виконання ДіР в іншій країні є дослідження місцевих продуктів і матеріалів; раціоналізація досліджень і розробок всередині компанії; вивчення рівня проведених ДіР у країні розміщення філії та забезпечення доступу до технологічних новинок.

В Україні поки що не створені науково-технічні центри великих міжнародних компаній, хоча такі компанії досить активно рекрутують персонал для роботи у «материнських» країнах та розподіляють окремі замовлення серед колективів українських учених. Співпраця здебільшого зосереджена у суто наукових, а не інноваційних проектах. Одним із найбільш перспективних напрямів інтернаціоналізації в інноваційній сфері може стати активна робота в рамках Європейської мережі підприємств (EEN). Повноцінне приєднання до цієї мережі надасть більше можливостей для комерціалізації власних результатів ДіР та залучення нових технологій в економіку України. Другий важливий напрям – діяльність українських фірм як «спеціалізованих постачальників» окремих компонентів та послуг. Саме такий шлях було обрано багатьма компаніями країн Східної Європи [24].

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що ключовою проблемою у відносинах уряду та суб'єктів інноваційної діяльності є невідповідність між проголошеними цілями і фактичною реалізацією заходів у сфері інноваційної політики. Слід визнати, що влада країни зробила важливі кроки, спрямовані на підтримку інновацій, у тому числі для створення нових установ інноваційної спрямованості в рамках реалізації нової редакції Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність», і оголосила низку ініціатив у науково-технічній та інноваційній сферах. Але заяви про необхідність інноваційного розвитку не підтримуються механізмами їх реалізації. Дії в інноваційній сфері повинні супроводжуватися подальшим зміцненням законодавчої бази та визначенням шляхів для її ефективного застосування. Наближення до країн ЄС за основними показниками соціально-економічного розвитку неможливе без широкого застосування інновацій. Саме тому активізація діяльності в інноваційній сфері має бути одним з центральних стратегічних пріоритетів держави.

2.5. Соціально-демографічні перспективи української нації

Трансформаційні процеси, які відбувалися і дотепер тривають у суспільно-політичному та економічному житті України, справляють відчутний вплив на її демографічний стан, який в цілому характеризується сполученням депопуляції (тобто скорочення чисельності населення внаслідок перевищення

кількості смертей над кількістю народжень) із незадовільним станом здоров'я населення та низькою тривалістю життя. Разом з тим, з початку XXI ст. в Україні з'явилися деякі ознаки стабілізації, а згодом – і певного поліпшення демографічної ситуації: припинилося доволі тривале падіння народжуваності і вже з 2002 р. розпочалось її зростання, став підвищуватися рівень шлюбності і знижуватися – розлучуваності, поступово скорочувалась інтенсивність депопуляції, з 2005 р. від'ємне міграційне сальдо змінилося на незначний міграційний приріст населення, а згодом (уже з 2008 р.) з'явилась обнадійлива тенденція підвищення тривалості життя. Тим не менше соціально-демографічна ситуація і дотепер залишається складною, оскільки останніми роками поновилося збільшення інтенсивності депопуляції (рис. 2.3), припинилося підвищення народжуваності, незадовільним лишається стан здоров'я й високою – передчасна смертність населення (зокрема, у трудоактивному віці), зберігаються значні масштаби трудової міграції з України, наша країна суттєво відстає від розвинутих європейських держав за тривалістю життя населення [25, с. 67]. При цьому депопуляція для нашої країни є безальтернативною на осяжну перспективу за будь-якого реалістичного перебігу поточних демографічних процесів, адже її повсякчас «підживлюватиме» прогресуюче демографічне старіння.

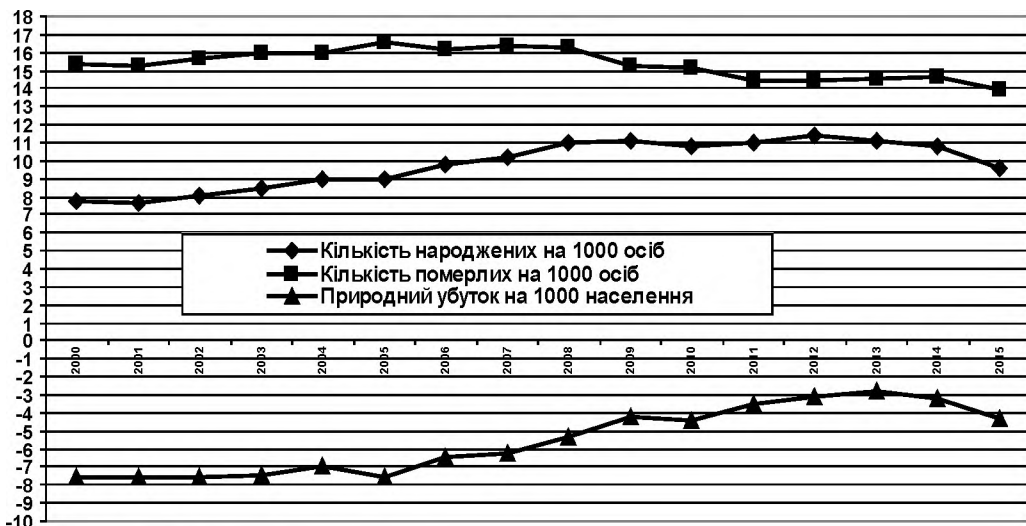

Рис. 2.3. Народжуваність, смертність і природний убуток населення в Україні у 2000–2015 рр. (у розрахунку на 1000 осіб)*

Примітка:

* Показники за 2014–2015 рр. – без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. Джерело: дані Держстату України.

Серед тих процесів трансформації демографічних структур, які визначатимуть «соціально-демографічне обличчя» всього людства у поточному сторіччі, чільне місце посідає старіння населення. Частка осіб віком 60 років і старше на початок 2016 р. в країні становила 22,1%, осіб віком 65 років і старше – 15,9% від загальної кількості населення. Згідно з національним демографічним прогнозом (розробка Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України) до 2025 р. відсоток осіб, старших 60 років, у нашій країні становитиме 25,2%, осіб віком 65 років і старше – 18,4%, а до 2030 р. – 26% та 20%, відповідно.

На тлі загального скорочення кількості населення його старіння у найближчі десятиліття прогресуватиме, оскільки і надалі діятимуть «демографічні хвилі», спричинені численними історичними катаклізмами. Невідворотність ескалації процесу старіння населення в нашій країні в середньостроковій перспективі зумовлює необхідність відповідної реакції суспільства на швидкі зміни соціально-демографічних умов його функціонування.

Демографічне старіння має наслідком зменшення частки трудоактивних контингентів населення, збільшення демоекономічного (й, відповідно, податкового) навантаження на працездатний контингент зі зростанням попиту на соціальні та медичні послуги з боку літніх осіб. Водночас старіння населення не лише зумовлює соціальні виклики, а й створює додаткові можливості у різних сферах – зокрема, через розширення можливостей для зайнятості завдяки подовженню періоду трудової діяльності або створенню нових робочих місць у сфері медичних та соціальних послуг; розвиток освіти дорослих; зміцнення інституту сім'ї тощо. Відповідно, виникає питання збалансованого розвитку усіх тих сфер життя, яких стосуються наслідки старіння.

Сучасна трансформація сім'ї в Україні відбувається у тому самому напрямі, що й в інших європейських країнах, але це не веде до повного нівелювання національних особливостей сімейного способу життя, адже відчутний вплив національних, культурних та релігійних особливостей і традицій українського народу на форми, розміри та функції сімейних об'єднань зберігається.

Традиційним для України лишається доволі високий рівень шлюбності населення, хоча ймовірним є поступове зниження шлюбності як за рахунок змін у віковій структурі населення (зокрема, зменшення кількості осіб у найбільш шлюбоактивному віці), так і внаслідок подальшого урізноманітнення стилів та практик організації особистого життя. Проте, найімовірніше, показники шлюбності у середньостроковій перспективі залишаться на рівні, вищому за середньоєвропейський. Можна передбачити плюралізацію форм шлюбу: збільшиться частка незареєстрованих та дистанційних шлюбів, відбуватиметься подальше зростання частки транснаціональних сімей (члени яких мешкають у різних країнах). Вірогідне певне зниження показників

розлучуваності (її рівень у сучасній Україні є одним з найвищих в Європі) насамперед через поширення незареєстрованих шлюбів. Певні зміни у шлюбно-сімейному складі населення відбуватимуться під впливом демографічного старіння, що збільшить кількість самотніх однаків та шлюбних пар найстаршого віку, які будуть потребувати підтримки з боку суспільства. Посилиться й тенденція до відокремлення дорослих дітей від сім'ї батьків. Спостерігатиметься також зменшення кількості та частки сімей з неповнолітніми дітьми.

Зниження народжуваності, за якого не забезпечується навіть просте оновлення поколінь, ускладнює відтворення населення як в кількісному, так і в якісному аспекті і теж являє собою один із викликів для економічного, соціального й етнокультурного розвитку української нації.

У нашій країні рівень народжуваності (рис. 2.4) відзначався коливаннями і в цілому є нижчий від середнього показника за сукупністю країн ЄС.

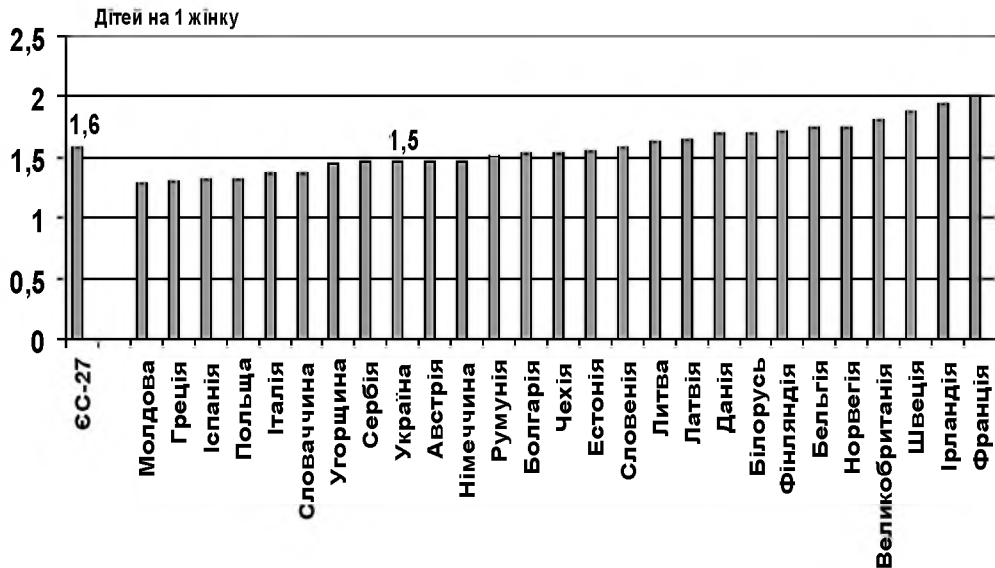

Рис. 2.4. Сумарний показник народжуваності в Україні та інших європейських країнах у 2014 р.

Примітка:

*Джерело: дані Євростату.

Материнство й батьківство у нашій країні нині виявляє тенденцію до «постарінання». Ще однією соціально-демографічною ознакою є поширення так званої позашлюбної народжуваності.

Найвагомішою перепорою для народження бажаної кількості дітей у в нашій країні є «недостатність матеріального забезпечення сім'ї», зумовлена, насамперед, низьким рівнем оплати праці та недостатньою забезпеченістю

житловими умовами, а також майнове розшарування населення [26, с. 188]. Інші мотиви стримування дітонароджувальної активності – бажання досягти успіхів у кар’єрі, зайнятість та професійне навантаження, які не дають достатньо часу для догляду і виховання дітей [27, с. 140–141].

Реалізація певних резервів підвищення народжуваності в нашій країні залежатиме насамперед від стабілізації соціально-економічної та воєнно-політичної ситуації й підвищення рівня життя працюючого населення (зокрема, стандартів оплати праці), а, крім того, від формування соціально-трудового середовища, сприятливого для працівників із сімейними та материнськими/батьківськими обов’язками.

Передумовою сприятливих демографічних та соціально-економічних перспектив розвитку будь-якої країни є, насамперед, благополуччя зі станом здоров’я населення. Україна і далі суттєво відстає за показником тривалості життя від країн ЄС, де він найбільший у Швейцарії, Швеції, Люксембурзі, Ісландії, Італії (80–81 рік для обох статей). В Україні середня тривалість життя у 2013 р., тобто в останній рік до початку воєнного конфлікту на Донбасі, становила 66,3 року для чоловіків та 76,2 року для жінок.

Упродовж тривалого часу в Україні формувався феномен масштабної надсмертності чоловіків у працездатному віці, що відіграє головну роль у формуванні низької тривалості життя в нашій країні. За даними 2013 р., із 100% 15-річних юнаків до віку 60 років в Україні доживало 70%, тоді як у Швеції – 93%, у Польщі – 81%. Найбільший розрив у смертності з більш розвинутими країнами спостерігається у віковому інтервалі від 30 до 60 років. Так, показники смертності чоловіків віком 30–44 роки в Україні у 2,5 раза перевищують відповідні показники Польщі і у 7 разів – показники Швеції (табл. 2.1). У віці 45–59 років відмінності становлять 1,6 раза стосовно Польщі та 4,8 раза відносно Швеції.

Таблиця 2.1

Співвідношення повікових коефіцієнтів смертності чоловіків в Україні відносно Польщі та Швеції, 2011–2013 рр.*

Вікова група, років	Співвідношення показників смертності, разів	
	Україна/Польща	Україна/Швеція
0–14	1,9	3,2
15–29	1,8	3,0
30–44	2,5	7,0
45–59	1,6	4,8
60–74	1,5	3,2
75+	1,2	1,4

Примітка:

* Джерело: дані ВООЗ (HFA-MDB). Стандартизовані коефіцієнти.

Досягнення високої тривалості життя у розвинутих країнах стало можливим завдяки так званому епідеміологічному переходу, сутність якого полягає в тому, що за умови певного рівня соціально-економічного розвитку відбувається зміна типу патологій, які визначають структуру захворюваності та смертності, а це, своєю чергою, призводить до якісних та кількісних зрушень у режимі життя населення і його тривалості. В Україні специфіка епідеміологічного переходу полягає у незавершеності епідеміологічних змін, їх запізненні та сповільненому перебігу, накладанні невирішених завдань попереднього етапу на цілі наступного. Фактично єдиною ознакою епідеміологічної модернізації у нашій країні є істотне зниження смертності дітей, хоча вона все ще залишається доволі високою. Смертність дорослого населення України, навпаки, упродовж тривалого часу не лише не знижувалась, а зростала доволі швидкими темпами, особливо від хронічних неінфекційних захворювань, від зовнішніх причин (нещасних випадків, отруєнь і травм), від так званих соціально детермінованих захворювань (туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, алкогольно залежних хвороб). При цьому зберігається низький середній вік смертності від, практично, усіх її причин.

Можна припустити три основні варіанти прогнозу тривалості життя в Україні: до 2030 р.: оптимістичний, песимістичний і середній. Оптимістичний варіант базується на припущенні про стабілізацію політичної ситуації та позитивні економічні зрушення. За таких умов тривалість життя в Україні до 2030 р. могла б вирости до 74,4 року для чоловіків та 81,1 року для жінок. Песимістичний варіант, який базується на припущенні щодо продовження воєнного конфлікту (без його загострення) та несприятливої соціально-економічної ситуації передбачає зменшення тривалості життя в Україні: до 65,8–65,9 року для чоловіків та 75,1–75,2 року для жінок до 2030 р. Згідно із середнім варіантом прогнозу внаслідок стабілізації економічної та соціально-політичної ситуації тривалість життя в Україні підвищуватиметься повільно і досягне до 2030 р. 70,5 року для чоловіків та 78,2 року для жінок. Цей варіант також передбачає припинення воєнних дій на Сході країни.

Найбільш реалістичні резерви підвищення тривалості життя в Україні пов'язані, за розрахунками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, зі зниженням смертності, по-перше, від серцево-судинних захворювань, насамперед, цереброваскулярних; по-друге, від інфекційних патологій, зокрема, туберкульозу та ВІЛ/СНІДу; по-третє, зовнішніх причин смерті, зокрема, самогубств та ДТП. За умови зниження смертності від вищеназваних хвороб у середньому на 30% ймовірний приріст тривалості життя становитиме 0,83 року у чоловіків та 0,64 року у жінок.

На сучасному етапі значну роль у формуванні соціально-демографічної ситуації в Україні та її перспектив відіграє міграційний рух населення. На початку ХХІ ст. обсяги міграційних втрат населення України різко скороти-

лися, а у 2005 р. відбувся перехід до додатного міграційного балансу (+4,6 тис. осіб). Ця тенденція була закріплена у 2006–2015 рр., а у 2015 р. сальдо міграцій населення України без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя становило +14,3 тис. осіб.

Наведені показники, однак, стосуються лише офіційних адміністративних даних щодо змін реєстрації місця проживання і не враховують зовнішню трудову міграцію, а також переміщення, пов'язані з анексією Криму та подіями на Донбасі [28].

На сьогодні Україна залишається однією з найбільших країн-постачальників робочої сили до Європи. Згідно з даними другого загальнонаціонального опитування з питань трудових міграцій, проведеного Держстатом спільно з ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України на замовлення МОП у квітні – червні 2012 р., кількість осіб у віці 15–70 років, які з 1 січня 2010 р. до 17 червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном, становила 1,2 млн, або 3,4% населення відповідного віку [29, с. 29]. При цьому обстеженням не могли бути охоплені члени тих домогосподарств, які в повному складі виїхали за кордон і мешкають там уже протягом багатьох років, а також особи, які виїхали працювати за кордон до 2010 р. і з того часу не поверталися в Україну. Отже, реальні масштаби українського заробітчанства є більшими.

Від початку становлення зовнішньої трудової міграції з України лідерство серед країн-реципієнтів української робочої сили утримувала Російська Федерація. У 2012 р., порівняно з даними обстеження 2008 р., частка Росії зменшилася, натомість частка країн Євросоюзу (особливо Польщі) – зросла. Дослідження свідчать, що міграції до Росії завжди були менш економічно вигідними, ніж міграції до ЄС, умови праці українців у РФ помітно гірші. Отже, поступова переорієнтація заробітчан з Росії на країни ЄС є об'єктивним процесом. Цьому сприяють не лише менший економічний зиск міграції до Росії, порівняно з міграцією до країн ЄС, а й формування міграційних мереж і громадських організацій українців у країнах Євросоюзу (що робить міграції до цих країн менш ризикованими), а також кампанії з легалізації мігрантів, які були здійснені у країнах ЄС. У сучасних умовах тенденція зниження частки Росії і збільшення частки ЄС в структурі української трудової міграції ще більше посилюється через погіршення українсько-російських відносин, а також падіння курсу російського рубля щодо євро і валют країн – нових членів ЄС.

Ще однією помітною особливістю розвитку трудових міграцій в останні роки є збільшення випадків переходу трудової міграції українських громадян в постійну форму – зокрема, довгострокові мігранти, які освоїлися в країнах Південної Європи, дедалі частіше забирають до себе свої сім'ї. В сучасних умовах відповідні тенденції посилюються внаслідок погіршення економічної та політичної ситуації в Україні. Необхідно усвідомлювати, що частина трудових емігрантів уже не повернеться в Україну.

Враховуючи зміни ситуації в Україні з весни 2014 р., логічно припустити відновлення участі в трудових поїздках за кордон осіб, які раніше припинили такі поїздки, та посилення переходу тимчасової трудової міграції в постійну форму. Крім того, до зовнішньої трудової міграції починають залучатися нові контингенти. Наслідком закріплення частини українських трудових мігрантів на нових місцях проживання в інших країнах стане зменшення частки осіб, які пересилають або привозять зароблені кошти в Україну.

Таким чином, у короткостроковій перспективі очікується зростання інтенсивності трудової міграції за кордон, подальше посилення переорієнтації міграційного потоку з Росії на країни ЄС (хоча міграція до РФ повністю не припиниться), збільшення частки кваліфікованих фахівців та молоді серед трудових мігрантів, зростання кількості мігрантів з нерегульованим статусом та посилення тенденції переходу тимчасової трудової міграції в постійну форму.

Перебіг міграцій у більш довгостроковій перспективі залежить від розвитку ситуації в Україні. Якщо соціально-економічна ситуація в Україні у перспективі залишиться на рівні 2014–2016 рр., перехід тимчасової зовнішньої трудової міграції у безповоротну форму посилиться. Причому від ідеї повернення в Україну відмовлятимуться не лише довгострокові мігранти, а й певна частина короткострокових. Перехід тимчасової трудової міграції в постійну форму призведе до прискорення настання ситуації дефіциту робочої сили в Україні. Загалом масштаби короткострокової міграції суттєво не зміняться: попри перехід частини учасників цього процесу в категорію довгострокових і постійних мігрантів контингент короткострокових мігрантів поповнюватиметься особами, які вперше включаться у зовнішню трудову міграцію.

Вищеописані процеси відбуватимуться ще інтенсивніше в разі погіршення ситуації в Україні. У випадку поліпшення ситуації масштаби довгострокової трудової міграції стабілізуються, залучення нових осіб до цього процесу обмежуватиметься членами сімей найбільш успішних довгострокових мігрантів. Більш того, у разі проведення відповідної політики можна очікувати на поступове повернення частини довгострокових мігрантів.

Перед державою нині стоїть завдання формування виваженої міграційної політики, яка б сприяла закріпленню установок на короткострокову міграцію, запобіганню перетворення циркулярної трудової міграції на постійну еміграцію українських громадян, яка призводить до безповоротної втрати населення, соціальному і правовому захисту громадян України, які працюють за кордоном, підтримці зв'язків трудових мігрантів з Україною, поліпшенню реінтеграції мігрантів, що повертаються, та більш ефективному використанню трудового потенціалу населення України. Особлива увага має бути приділена двостороннім контактам з країнами, де працюють наші громадяни, щодо розвитку циркулярної міграції, яка найбільше відповідає інтересам як України,

так і країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили. Реалізація принципів циркулярної міграції дає змогу, з одного боку, задовольнити потреби громадян у пристойних заробітках, а з іншого, забезпечити зворотність зовнішніх трудових поїздок.

У цілому ж глибина та затяжний характер демографічної кризи в Україні, а також специфіка дії сучасних економічних, соціально-психологічних, воєнно-політичних, медико-екологічних та інших чинників не дають підстав очікувати швидких і радикальних позитивних зрушень у відтворенні населення України, досягнення легких успіхів у життєзбереженні та поліпшенні здоров'я нації, а також у пронаталістській та міграційній політиці, принаймні наближення у стислий термін до притаманного розвинутих європейським країнам рівня значущих демографічних показників, що характеризують якість населення та його відтворення. Послідовність та довгостроковість стратегій, спрямованих на поліпшення демографічної ситуації, стану здоров'я населення й підвищення його життєздатності, може стати підґрунтям для досягнення стабільних позитивних змін у шлюбно-сімейних та дітородних орієнтаціях, міграційних установках, способі життя й життєзбережувальній поведінці населення, в умовах його життєдіяльності, а отже – забезпечити у подальшому певне підвищення народжуваності, суттєве подовження тривалості життя і, зокрема, його здорового та активного періоду, збереження й примноження людського потенціалу як основного багатства країни.

2.6. Загрози Українській державі, національній ідентичності українців

Після Майдану–2 створилося враження, що відбулася консолідація української політичної нації на гаслах євроінтеграції як нового цивілізаційного вибору, розширилися політичні й економічні свободи. Держава отримала шанс для трансформації з олігархічно-кримінальної до правової, демократичної. Однак на практиці збереглися олігархо-клептократичні технології управління країною, персоніфікація державної влади, відчуження влади від народу. Одночасно відбулося різке погіршення соціально-економічної ситуації. Збереглося й зрощування бізнесу і влади, використання високих державних посад для особистого збагачення і для лобіювання егоїстичних інтересів великих корпорацій, а через це – система корупційних зв'язків. У суспільну тканину вплелися явища, які є загрозою для реалізації євроінтеграційного курсу України. І навпаки, усунення цих явищ можливе тільки через перехід до європейського цивілізаційного укладу.

До загроз, викликаних внутрішньою ситуацією у країні, належать такі:

1. Економічний занепад. Уже багато років відбувалося падіння реального сектору економіки, скорочувалися трудові ресурси, зростала кількість